ISSN 1392–1681

EKOSAUGUMO KONCEPCIJA TARPTAUTINIUOSE SANTYKIUOSE: SAMPRATA, BRUOŽAI, REIKŠMĖ

MARTYNAS ZAPOLSKIS

Straipsnyje analizuojami svarbiausi ekosaugumo koncepcijos bruožai ir jos reikšmė tarptautinių santykių studijose. Ekosaugumas traktuojamas kaip sudedamoji saugumo sampratos dalis šalia akademiniame diskurse jau įsitvirtinusių ekonominio, socialinio, energetinio ar informacinio saugumo komponentų. Ekosaugumo studijų objektas – kompleksiniai ryšiai tarp gamtos (aplinkos, klimato, resursų) veiksnių, jų daromo poveikio ir įvairių saugumo problemų. Straipsnyje identifikuojamos ir nagrinėjamos penkios svarbiausios ekosaugumo studijų „stovyklos“: 1. Resursų trūkumo. 2. Resursų gausos. 3. Klimato pokyčių. 4. Žmogiškojo saugumo. 5. Gamtos stichijų.

Įvadas

Tradicinės saugumo sampratos pokyčiai ir jos išplėtimas yra vienas svarbiausių tarptautinių santykių disciplinos objektų. Po Šaltojo karo pabaigos šalia karinio saugumo akademiniame diskurse ir valstybių

Martynas Zapolskis – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas (el. paštas: martynas.zapolskis@tspmi.vu.lt).

© Martynas Zapolskis, 2012

Straipsnis įteiktas redakcijai 2012 m. gruodžio 22 d.
Straipsnis pasirašytas spaudai 2012 m. vasario 28 d.

politinėje darbotvarkėje nuosekliai įsitvirtino politinio, ekonominio, socialinio, energetinio ir informacinio saugumo komponentai.

Šio straipsnio objektas – ekosaugumo[1] (angl. *environmental security*) koncepcija, kuri apibrėžia gamtinę saugumo dimensiją. Fundamentalus ekosaugumo studijų klausimas – ar, kiek ir kaip įvairūs gamtos (aplinkos, klimato, resursų) veiksniai bei procesai yra (gali tapti) grėsmė saugumui. Kitaip tariant, ekosaugumo studijos tyrinėja ryšius tarp aplinkos veiksnių, jų daromo poveikio ir įvairių saugumo problemų.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti svarbiausius ekosaugumo koncepcijos bruožus ir įvertinti jos vaidmenį tarptautinio, regioninio ir nacionalinio saugumo tyrimuose. Straipsnį sudaro dvi dalys:

1. pirmoje dalyje trumpai atskleidžiamos ekosaugumo studijų ištakos, identifikuojami pamatiniai koncepcijos elementai ir apžvelgiama jos kritika;
2. antroje dalyje pristatomos ir nagrinėjamos svarbiausios ekosaugumo „akademinės stovyklos“, analizuojami jų tyrimų rezultatai, metodologija ir problematika.

Svarbu pabrėžti, kad įvairios ekosaugumo problemos praktikoje įgyja daug skirtingų formų įvairiuose pasaulio regionuose – valstybių konfliktai dėl gėlojo vandens išteklių Vidurinėje Azijoje; dirbamos žemės trūkumo poveikis socialiniams neramumams Šiaurės Afrikoje, cunamių ir taifūnų įtaka politinių režimų pokyčiams Pietryčių Azijoje, pilietiniai karai dėl deimantų ir kitų išteklių kontrolės Vakarų Afrikoje, potvynių ir kitų gamtos stichijų sukeltos humanitarinės katastrofos Centrinėje Amerikoje ir kt.

---

[1] Akademinėje literatūroje lietuvių kalba terminas „environmental security“ daugiausia verčiamas kaip „ekologinis saugumas“ arba „aplinkosauga“, kurie nusako siekį užtikrinti sveiką ir švarią aplinką, kontroliuoti neigiamus žmogaus veiklos padarinius gamtai ir užtikrinti darnų vystymąsi. Šiame straipsnyje vartojamas terminas „ekosaugumas“, kuriuo konceptualizuojamas ne žmogaus veiklos poveikis aplinkai, bet aplinkos veiksnių poveikis žmonijai, koncentruojantis į įvairias saugumo problemas (konfliktai, socialiniai neramumai ir kt). Plačiau žr. pirmoje straipsnio dalyje.

žiau – tarptautinių) konfliktų, aiškinantis, kokia yra resursų trūkumo įtaka konfliktų kilimui, intensyvumui ir dinamikai.

2. ***Resursų gausos stovykla*** nagrinėja įvairias neatsinaujinančių išteklių (pvz., deimantų, naftos) ir konfliktų sąsajas – resursų gausos bei ekonominės priklausomybės nuo išteklių įtaką vidiniams konfliktams ir įvairioms jų formoms.

3. ***Klimato pokyčių stovykla*** daugiausia dėmesio skiria klimato kaitos procesui ir jo implikacijoms saugumui (tarptautiniam stabilumui, socioekonominei plėtrai ir pan.) įvairiais analizės lygmenimis.

4. ***Žmogiškojo saugumo stovyklos*** dėmesio centre – ypač plačiai suprantamas individų saugumas, į aplinkos veiksnių poveikio analizę įtraukiant tokius elementus kaip tvari plėtra (angl. *sustainable development*), ekonominis saugumas, maisto saugumas (angl. *food security*), išsilavinimas, geras valdymas, žmogaus teisės ir pan.

5. ***Gamtos stichijų stovykla*** analizuoja įvairių stichinių nelaimių (žemės drebėjimų, potvynių ir pan.) socioekonomines pasekmes, ypatingą dėmesį skiriant įvairių socialinių sistemų (valstybių, visuomenių, bendruomenių ir kt.) pažeidžiamumo, socialinio atsparumo ir gebėjimo prisitaikyti analizei.

Straipsnyje šios penkios stovyklos[2] bus analizuojamos trimis aspektais: 1. svarbiausi bruožai, atstovai ir rezultatai; 2. tyrimų metodologija; 3. kritinės pastabos. Nors akademinėje literatūroje galima rasti nemažai bandymų apibrėžti ekosaugumo koncepciją[3] ir pateikti

---

2 Penkių stovyklų išskyrimas yra sąlyginis, nes ribos tarp jų nėra griežtos, o tarpdisciplininiškumu pasižymintys įvairių autorių tyrimai dažnai susipina ir susikloja tarpusavyje.

3 Žr. Dabelko Geoffrey, David D. Dabelko, „Environmental Security: Issues of Conflict and Redefinition“, *The Wilson Quarterly* (Autumn), 1999, p. 3–13; Matthew Richard A., „Environmental Security: Demystifying the Concept, Clarifying the Stakes“, *The Wilson Quarterly* (Autumn), 1999, p. 14–23; Barnett Jon, *The Meaning of Environmental Security. Ecological Politics and Policy in the New Security Era,* London–New York: Zed, 2001; Brock, Lothar, 1997, „The Environment and Security: Conceptual and Theoretical Issues“, Gleditsch Nils-Petter (sud.), *Conflict and the Environment,* Dordrecht–Boston–London), 1997, p. 17–34.

Priešingos pozicijos laikosi vadinamoji ekonominio optimizmo (dar žinoma kaip „kornukopijos“) stovykla, kurios atstovų manymu, populiacijos gausėjimo keliamas problemas padės išspręsti rinkos dėsniai, technologinės inovacijos ir efektyvesnis resursų panaudojimas. Ekonominis augimas turėtų paskatinti naujų technologijų plėtrą ir trūkstamų išteklių substitutų atsiradimą – tai leis eliminuoti resursų stokos problemas[6].

Šios dvi pamatinės pozicijos įvairiomis formomis atsispindi ir šiuolaikiniuose ekosaugumo studijų debatuose, kurie suintensyvėjo XX a. devintojo dešimtmečio ir dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kai buvo susidomėta galimu įvairių resursų trūkumo poveikiu nacionaliniam (ypač – JAV) ir globaliam saugumui, spartaus populiacijos didėjimo bei žmogaus veiklos (industrializacija, urbanizacija, tarša ir kt.) neigiamu poveikiu aplinkai (Jessicos Mathews, Arthuro Westingo, Richardo Ullmano darbai)[7]. Atkreiptas dėmesys į tai, kad žmogaus veikla ypač sparčiai ir esmingai transformuoja fizinę visos planetos būseną, vyksta globalūs pokyčiai, kurie turės svarbių pasekmių visos žmonijos ateičiai.

Pirmiesiems šią problematiką nagrinėjusiems autoriams būdingos įvairios apokaliptinės prognozės, teigiant, kad resursų trūkumas, plintančios ligos, tarša ir kiti veiksniai, didėjant populiacijai, neišvengiamai destabilizuos tarptautinę sistemą ir taps daugybės

---

6 Žr. Simon Julian Lincoln, *The Ultimate Resource* 2, New Jersey: Princeton University Press, 1996.

7 Westing Arthur H., sud., *Global Resources and International Conflict: Environmental Factors in Strategic Policy and Action,* Oxford: Oxford University Press, 1986; Ullman Richard, „Redefining Security“, *International Security* 8 (1), 1983; Mathews Jessica Tuchman, „Redefining Security“, *Foreign Affairs* 68 (2), 1989; Mathews Jessica Tuchman, „The Environment and International Security“, Klare Michael (sud.), *World Security: Trends and Challenges at Century's End*, New York: St Martin's Press, 1991; Mathews Jessica Tuchman, „Preserving the Global Environment: Implications for U.S. policy“, Kegley C., Wittkopf R. (sud.), *The Future of American Foreign Policy*, New York: St. Martin's Press, 1992; World Commission on Environment and Development, „Our Common Future“, New York: Oxford University Press, 1987.

Šiame straipsnyje daugiau laikomasi pirmojo požiūrio – iš esmės neanalizuojamos tos ekosaugumo kryptys[11], kurioms priskirtinuose tyrimuose sugrėsminama gamta, įvairias antropologinės veiklos formas ir veiksnius akcentuojant kaip grėsmę aplinkai.

Nors ekosaugumo koncepcija šiuo metu yra vis tvirčiau integruojama į tarptautinių santykių ir saugumo studijų darbotvarkę, ji gana dažnai susilaukia aršios kritikos. Galima išskirti keturis svarbiausius šios kritikos elementus.

1. Ekosaugumo konceptas laikomas pernelyg abstrakčiu ir sunkiai adaptuojamu ne tik empiriniams tyrimams, bet ir naujų teorijų kūrimui. Teigiama, kad ekosaugumo sampratos daugialypiškumas ir platumas dažnai neleidžia atlikti metodologiškai nuoseklios analizės ir atveria kelią ginčytinoms ir menkai pagrįstoms išvadoms bei interpretacijoms[12].
2. Aplinkos veiksnių sugrėsminimas matomas kaip tarnaujantis politiniams interesams ir legitimuojantis (karinės) jėgos panaudojimą ekosaugumo problemoms spręsti[13]. Siūloma aplinkos veiksnių poveikį analizuoti tvarios plėtros ir taikos studijų kontekste, užuot pasitelkus saugumo studijoms būdingą „priešo logiką“. Ekologinių problemų transformavimas į saugumo problemas laikomas kontrproduktyviu ir užkertančiu kelią realiam jų sprendimui.
3. Ekosaugumo studijos kritikuojamos dėl dirbtinai konstruojamo besivystančių valstybių, kaip grėsmės šaltinio (įvairūs konfliktai, ligų plitimas, migracija ir kt.) klestinčiam Vakarų

---

11 Pavyzdžiui, vadinamoji ekologinio saugumo stovykla, apimanti labai platų tyrimų spektrą, kurį galima skaidyti į įvairius sektorius (skirtingų žmonijos veiklos formų poveikis biosferai, atmosferai, įvairioms ekosistemoms ir kt.). Ši stovykla taip pat skiria nemažai dėmesio įvairių industrinių nelaimių (branduolinių katastrofų ir kt.) poveikio gamtai analizei.

12 Hagmann Tobias, „Confronting the Concept of Environmentally Induced Conflict“, *Peace, Conflict and Development*: Issue Six, 2005, p. 4.

13 German Advisory Council on Climate Change (WBGU), *World in Transition – Climate Change as a Security Risk,* London: Earthscan, 2008, p. 29–30.

arba eskalacijos. Daugiausia nagrinėjamas *atsinaujinančių* gamtos išteklių (gėlasis vanduo, dirbama žemė, žuvies ištekliai ir kt.) poveikis vidiniams (kur kas mažiau – tarptautiniams) konfliktams.

Svarbiausi šios stovyklos atstovai – vadinamoji Toronto grupė, vadovaujama T. Homer-Dixono[16], ir Ciuricho grupė (ENCOP projektas), vadovaujama G. Bächlerio[17]. Dešimtajame dešimtmetyje jų vykdytų tyrimų tikslas – atsakyti į klausimą, kokią įtaką konflikto specifikai, intensyvumui ir dinamikai turi atsinaujinančių resursų trūkumo problemos.

Toronto grupės (dažnai priskiriamos neomaltusistams) atspirties taškas – plati resursų trūkumo (angl. *environmental scarcity*) samprata, įtraukiant tris trūkumo dimensijas: i) „pasiūlos" sukeltas trūkumas (angl. *supply induced scarcity*) – jį lemia nesubalansuotas resursų naudojimas greičiau nei jie natūraliai atsinaujina; ii) „paklausos" sukeltas trūkumas (angl. *demand induced scarcity*) – jį lemia gausėjanti populiacija ir didėjantis vartojimas; iii) struktūrinis trūkumas (angl. *structural scarcity*) – jį lemia netolygus resursų paskirstymas visuomenėje, kai jų kontrolė yra sutelkta nedidelės žmonių grupės rankose.

Vienas svarbiausių Toronto grupės tyrimų rezultatų – lanksčiai adaptuojamas teorinis modelis, aiškinantis ryšius tarp resursų trūku-

---

16 1990–1997 m. Toronto universitetas vykdė tris didelio masto tyrimų projektus, kurių svarbiausi rezultatai pateikiami šiuose straipsniuose ir knygose: Homer-Dixon Thomas, „On the Threshold: Environmental Change as Causes of Acute Conflict", *International Security* 16 (2), 1991; Homer-Dixon Thomas, „Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases", *International Security* 19 (1), 1994; Homer-Dixon Thomas, *Environment, Scarcity, and Violence*, Princeton: Princeton University Press, 1999; Homer-Dixon Thomas, „Environmental Scarcities and Civil Violence", Brauch H. (sud.), *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts*, Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace 4, Berlin: Springer-Verlag, 2008.

17 Žr. Bächler Günther, „The Anthropogenic Transformation of the Environment: A Source of War? Historical Background, Typology and Conclusions", *Peace, Conflict and Development*, Issue Six, 2005; Bächler Günther, „Why Environmental Transformation Causes Violence: A Synthesis", *Environmental Change and Security Project Report,* Issue 4, 1998.

mo, jo generuojamo socialinio efekto (sumažėjusios žemės ūkio produkcijos, ekonominio nuosmukio, migracijos ir kt.) ir skirtingų tipų konfliktų – etninių neramumų, valstybės perversmų, skurdo konfliktų ir kt. (žr. 1 schemą).

Pavyzdžiui, Toronto grupės atliktas Ruandos atvejo tyrimas atskleidžia, kad ženklus dirbamos žemės mažėjimas dėl jos nesubalansuoto naudojimo (bei gamtinių procesų) ir nevienodas jos padalijimas sukėlė stiprų socialinį efektą (ekonominio produktyvumo smukimas, valstybės institucijų silpnėjimas, išryškėjusi distinkcija tarp elito ir visuomenės), kuris tapo viena iš konflikto priežasčių[18].

Apibendrindamas Toronto grupės tyrimus, T. Homer-Dixonas padaro aštuonias svarbiausias išvadas: 1. Resursų trūkumas yra reikšminga konfliktų besivystančiose valstybėse priežastis. 2. Ryšiai tarp resursų trūkumo ir konfliktų dažniausiai yra netiesioginiai, todėl resursų svarba konfliktams dažnai lieka nepastebėta. 3. Resursų trūkumas nėra svarbiausia ar būtina konfliktų kilimo priežastis. aplinkos veiksniai yra sudedamoji kompleksinės įvairių priežasčių ir faktorių grandinės dalis. 4. Politinių, ekonominių ir socialinių sistemų atsakas į įvairius aplinkos iššūkius kiekvienu atveju yra skirtingas, todėl tikslios smurto / konflikto prognozės dažniausiai yra neįmanomos. 6. Aplinkos veiksniai daugiausia prisideda prie vidinių socialinių neramumų ir suiručių, teorijos apie tarpvalstybinius „resursų karus“ neturi empirinio pagrindo. 7. Konfliktai dažnai pakerta visuomenės gebėjimo prisitaikyti mechanizmus, taip pagilindami esamas ekonomikos krizių, institucijų dezintegracijos ir politinio smurto problemas. 8. Resursų trūkumo veikiamų konfliktų ateityje daugės, nes i) didelė populiacijos dalis išliks priklausoma nuo atsinaujinančių išteklių kasdienėms reikmėms; ii) daugeliu atvejų resursai bus eik-

---

18 Percival V., Homer-Dixon T., „Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Rwanda“, *Occasional Paper, Project on Environment, Population and Security*, Washington, D.C.: American Association for the Advancement of Science and the University of Toronto, 1995.

išsivystymas, demografiniai rodikliai, režimo tipas ir pan.)[24].

3. *Lauko tyrimai* (angl. *field research*) – konkrečiam regionui ar valstybei analizuoti naudojami giluminiai interviu, daugiausia orientuojantis į politinį ir administracinį elitą, t. y. politikus ir viešojo sektoriaus pareigūnus, kurie yra įsitraukę į sprendimų priėmimo nagrinėjamu klausimu procesą[25].
4. Įvairūs *žaidimų teorijos modeliai* gana dažnai taikomi analizuojant išteklius, kurie yra kelių valstybių užsienio politikos interesų objektas. Tai ypač aktualu strategiškai analizuojant svarbius tarptautinius vandens telkinius (pavyzdžiui, valstybių sienas kertančių požeminio vandens rezervuarus)[26].

2.1.3. Kritinės pastabos

Pirmajai stovyklai galima priskirti labai daug autorių, skirtingai analizuojančių resursų ir saugumo ryšio problematiką, todėl sunku pateikti visus tyrimus apibendrinantį įvertinimą. Vis dėlto galima įvardyti keletą aktualių metodologinių pastabų:

1. *Apsiribojimas vienu analizės lygmeniu*. Atvejo analizės (tai ypač būdinga Toronto ir Ciuricho grupių tyrimams) dažnai atliekamos atitrūkus nuo platesnio politinio ir ekonominio konteksto. Į subvalstybinio lygmens analizę orientuoti tyrimai neatsižvelgia į sisteminius veiksnius – visų pirma, į tarptau-

---

24 Žr. Theisen Ole Magnus, „Blood and Soil? Resource Scarcity and Internal Armed Conflict Revisited“, *Journal of Peace Research* 45 (6), 2008; Hauge Wenche, Tanja Ellingsen, „Beyond Environmental Scarcity: Causal Pathways to Conflict“, *Journal of Peace Research* 35 (3), 1998.

25 Geras tokios analizės pavyzdys – International Crisis Group, *Central Asia: Water and Conflict*, ICG Asia Report No 34, 2002.

26 Įvairių žaidimo teorijų taikymo tarptautinių vandens telkinių srityje apžvalgą žr. Madani K., „Game Theory and Water Resources“, *Journal of Hydrology* 38, 2010. Taip pat žr. Lankford B. and Watson D., „Metaphor in Natural Resource Gaming: Insights from the River Basin Game”, *Simulation Gaming* 38, 2007; Raquel S., „Application of Game Theory for a Groundwater Conflict in Mexico“, *Journal of Environmental Management* 84, Issue 4, September 2007.

krypties atstovai nagrinėja *neatsinaujinančių* išteklių (naftos, aukso, brangakmenių ir kt.) poveikį konfliktams.

Svarbiausi atstovai – P. Collier ir A. Hoeffler (Pasaulio banko studijos)[28] ir vadinamoji Oslo grupė (vadovaujama P. Gleidtischo) – tiria resursų gausos įtaką konflikto kilimui, trukmei, skirtingoms konflikto formoms, ypač daug dėmesio skiriama pilietinius karus lemiantiems veiksniams ir mechanizmams analizuoti[29].

Nemažai dėmesio šiai stovyklai priklausantys tyrimai skiria institucinių ir struktūrinių veiksnių analizei, t. y. nagrinėjamas ne tik pačių gamtos išteklių poveikis, bet ir jų administravimo ir kontrolės specifika.

Apibendrinant šios stovyklos tyrimų rezultatus, galima identifikuoti tam tikras pamatines socialines charakteristikas, didinančias vidinio konflikto tikimybę: 1. Šalies ekonomikos priklausomybė nuo didelį pelną teikiančių ir sąlyginai lengvai kontroliuojamų gamtos išteklių (naftos, aukso ir pan.). 2. Etninės skirtys, kurių keliamų problemų nesugeba išspręsti dominuojanti socialinė grupė. 3. Žemas išsilavinimo ir ekonominio išsivystymo lygis, didelė socialinė nelygybė. 4. Neveiksmingi instituciniai konfliktų sprendimo mechanizmai, korumpuotos valdžios institucijos. 5. Ginkluotų konfliktų istorija arba gretimose šalyse vykstantis konfliktas. 6. Politinės tranzicijos laikotarpis[30].

Kitos svarbios išvados: 1. Priklausomybė nuo naftos eksporto daro įtaką konflikto kilimui. 2. Disponavimas įvairiais brangakme-

---

28 Žr. Collier Paul, Hoeffler Anke, „Greed and Grievance in Civil War“, *Oxford Economic Papers* 56, 2004; Collier Paul, Hoeffler Anke, „On the Economic Causes of Civil War“, *Oxford Economic Papers* 50 (4), 1998; Collier Paul, Hoeffler Anke, „On the Incidence of Civil War in Africa“, *Journal of Conflict Resolution* 46 (1), 2000.

29 Žr. Humphreys Macartan, „Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution: Uncovering the Mechanisms“, *Journal of Conflict Resolution*, 2005.

30 Ross Michael, „What Do We Know about Natural Resources and Civil War?“, *Journal of Peace Research* 41 (3), 2004; Barnett Jon, Matthew Richard A., „Global Environmental Change and Human Security: An Introduction“, Barnett Jon, Matthew Richard A., et al. (sud.), *Global Environmental Change and Human Security*, Massachusetts Institute of Technology, 2010, p. 12.

tos kontekste: 1. gėlojo vandens išteklių trūkumo problemos (pavaizduota 4 schemoje); 2. maisto produkcijos mažėjimo ir trūkumo problemos; 3. kompleksiniai stichinių nelaimių (audrų ir potvynių) padariniai; 4. dėl klimato pokyčių vykstanti migracija ir jos keliami socialiniai efektai[38].

Ši stovykla taip pat skiria nemažai dėmesio klimato kaitos poveikiui tarptautiniam saugumui: išskiriami ir analizuojami tokie efektai kaip nestabilių valstybių padaugėjimas, kliūtys globaliai ekonomikos plėtrai, teritoriniai konfliktai, žala kritinei infrastruktūrai, didėjanti įtampa tarp besivystančių ir išsivysčiusių šalių ir kt.[39] Taip pat nagrinėjama, kokiu būdu klimato kaitos procesai gali daryti įtaką politiniam nestabilumui, valstybių institucijų silpnėjimui, ekonominiam neveiksmingumui, įvairioms demografinėms problemoms ir pan.

Klimato kaitos efektai ypač reikšmingi besivystančiose šalyse, kuriose aplinkos pokyčiai prisideda prie sudėtingų socioekonominių ir politinių sąlygų – spartaus populiacijos gausėjimo, gėlojo vandens trūkumo, prastų žemės ūkio sąlygų – ir tampa papildoma kliūtimi ekonominiam augimui, tvariai plėtrai ir politiniam stabilumui.

Pavyzdžiui, Bangladešo (vienos tankiausiai apgyvendintų valstybių pasaulyje) atveju, jūros vandens lygio pakilimas 1 metru reikštų maždaug 17 procentų šalies teritorijos praradimą. Tai ne tik pakirstų nuo žemės ūkio priklausomą šalies ekonomiką, bet ir priverstų gyvenamąją vietą palikti maždaug 40 milijonų žmonių, kurių emigracija į kitus šalies regionus ir šiaurinę Indijos dalį, labai tikėtina, sukeltų naujus socialinius neramumus ir prisidėtų prie politinio nestabilumo[40]. Dar didesni nemalonumai gresia Maldyvams, kurių salos, sparčiai kylant jūros lygiui, būtų paprasčiausiai užlietos.

---

38 WBGU, *World in Transition – Climate Change as a Security Risk,* p. 77–79.

39 Ten pat, p. 168–176.

40 Scheffran Jürgen, „Climate Change and Security“, *Bulletin of the Atomic Scientists* 64 (2), 2008, p. 25.

gio tendencijų projekcijos, erdviniai žmogaus veiklos įtakos biosferos pokyčiams matavimo modeliai, geografinės informacijos sistemos pritaikymas ir kt.

3. *Scenarijų konstravimas* – remiantis identifikuotais konfliktų dinamikos mechanizmais, konstruojami įvairūs deskriptyviniai ir normatyviniai scenarijai, kuriais projektuojamos klimato kaitos poveikio tendencijos ir galimi atsako mechanizmai.

2.3.3. Kritinės pastabos

1. Šios stovyklos atstovai patys pripažįsta, kad socialiniai mokslai neturi metodologinių instrumentų, leidžiančių patikimai prognozuoti socialinius pokyčius. Tai svarbu klimato kaitos kontekste, nes prognozuojama, kad didelė dalis neigiamų klimato kaitos padarinių pasireikš ilguoju laikotarpiu (maždaug 20–30 metų perspektyvoje)[45].
2. Patikimumo trūksta ir prognozėms, kuriomis numatomi įvairūs fizinės aplinkos pokyčiai: kritulių intensyvumas, įvairūs gamtos kataklizmai, dirbamos žemės dykumėjimo tendencijos ir kt.[46]
3. Klimato veiksniai dažniausiai yra tik vienas iš elementų labai kompleksiškos (ypač regioninio ir globalaus lygmens tyrimuose) sąveikos tarp socialinės ir gamtinės dimensijų, todėl labai sunku nuosekliai įvertinti jų poveikį įvairioms saugumo problemoms.

---

45 WBGU, *World in Transition – Climate Change as a Security Risk,* p. 132.

46 Ten pat, p. 68, 178.

2.4.3. Kritinės pastabos

1. Vertinant žmogaus saugumo stovyklą, kuri vis labiau dominuoja ekosaugumo studijų darbotvarkėje, į akis krinta dviejų svarbiausių analizės dėmenų – aplinkos ir saugumo – „išplovimas“. Saugumą tiesiogiai siejant su fizine, socialine ir ekonomine gerove, grėsmėmis gali būti laikomas ypač platus pačių įvairiausių veiksnių spektras. Taip ne tik visiškai nutrinama riba tarp tvarios plėtros ir saugumo studijų, bet ir apsunkinama nuoseklaus akademinio tyrimo galimybė (neaiškūs kintamieji)[51].
2. Atitinkamai, bet koks neigiamas aplinkos veiksnių poveikis (žala) individams yra traktuojamas kaip jų saugumo pažeidimas, taip užprogramuojant neišsprendžiamą nesaugumo situaciją (visuomet atsiras erdvės tobulinti žmonių gyvenimo sąlygas ir ekonominę padėtį).
3. Įvairių socialinių problemų (AIDS, migracijos, skurdo, ligų ir pan.) sugrėsminimas gali būti panaudotas politiniais tikslais, „saugumo užtikrinimo“ vardan legitimuojant karinių priemonių panaudojimą, žmogaus teisių suvaržymus ir pan.[52]

2.5. Gamtos stichijų stovykla

2.5.1. Svarbiausi bruožai, atstovai, rezultatai

Šios stovyklos dėmesio centre – įvairių gamtos kataklizmų poveikis visuomenei. Daugiausia tiriami i) meteorologiniai (audros, uraganai, tornadai ir kt.), ii) hidrologiniai (potvyniai, kritulių pokyčiai ir kt.), iii) geofiziniai (žemės drebėjimai, ugnikalnių išsiveržimai, nuošliau-

---

51 Plačiau žr. Mesjasz Czeslaw, „Security as Attributes of Social Systems“, Brauch Hans Günter (sud.), *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* 3, Berlin: Springer-Verlag, 2008.

52 WBGU, *World in Transition – Climate Change as a Security Risk,* p. 29–30.

nešė apie 3 mln. gyvybių ir pasibaigė Bangladešo nepriklausomybės paskelbimu 1971 m. Panašių situacijų yra ir daugiau – WBGU, išnagrinėjusi audrų ir potvynių nelaimes nuo 1950 m., identifikavo 12 atvejų, kai šie aplinkos veiksniai prisidėjo prie politinio nestabilumo, socialinių neramumų, smurto protrūkių ir konfliktų[57].

2.5.2. Tyrimų metodologija

1. *Kiekybinė rizikos ir pažeidžiamumo analizė*. Jos pagrindas – įvairūs kiekybiniai indikatoriai, leidžiantys įvairiais lygmenimis įvertinti analizuojamo socialinio vieneto (regiono, valstybės, bendruomenės ar pan.) atsparumą galimiems aplinkos pokyčiams. Pavyzdžiui, mėginant įvertinti valstybės socioekonominį pajėgumą absorbuoti gamtos stichijų sukeltą šoką, gali būti įtraukiami tokie indikatoriai kaip skurdo mastas, įvairios neigiamos demografinės tendencijos, ekonominiai parametrai ir pan.[58]
2. *Kokybinė socialinės sistemos atsparumo analizė*, pavyzdžiui, nagrinėjant tokias institucines ir politines charakteristikas kaip išankstinio įspėjimo sistema, fizinės infrastruktūros kokybė, teisinio reguliavimo specifika, politinis nestabilumas, korupcijos lygis ir pan.
3. *„Karštųjų taškų" (pažeidžiamiausių valstybių ir regionų) identifikavimas*, dažniausiai remiantis įvairiais kiekybiniais indeksais (įtraukiant istorinius mirtingumo, ekonominės žalos ir kt. parametrus)[59].
4. *Proceso sekimas*, leidžiantis nuosekliai išanalizuoti socialinę aplinką ir įvertinti įvairių jos elementų sąveiką su aplinkos

---

57 WBGU, *World in Transition – Climate Change as a Security Risk,* p. 33–35.

58 Plačiau žr. De León Villagrán Juan Carlos, *Vulnerability A Conceptual and Methodological Review*, Publication Series of UNU-EHS, 2006.

59 Pavyzdžiui, žr. United Nations Development Programme, *Reducing Disaster Risk: XI Challenge for Development*, 2004, <http://www.undp.org/cpr/whats_new/rdr_english.pdf>, 2011 10 11.

Išvados

Analizė rodo, kad ekosaugumas tampa vis reikšmingesniu tarptautinių santykių ir tarptautinio saugumo studijų elementu. Atsižvelgiant į sparčius aplinkos pokyčius ir demografines tendencijas, ekosaugumo studijose nagrinėjama problematika neišvengiamai turės būti vis glaudžiau integruota į tarptautinių santykių disciplinos darbotvarkę. Nuosekli saugumo situacijos analizė, ypač besivystančiose šalyse, yra neįmanoma deramai neįvertinant resursų, klimato pokyčių ir gamtos stichijų daromų socioekonominių bei politinių efektų.

Apibendrinant svarbiausių ekosaugumo stovyklų tyrimus, galima padaryti keletą išvadų, apibrėžiančių svarbiausius skirtingų aplinkos veiksnių ir įvairių saugumo problemų (ypač – konfliktų) sąveikos dėsningumus:

1. **Kompleksiškumas**. Resursų trūkumas, perteklius ir įvairūs gamtos procesai yra tik vienas iš veiksnių, prisidedančių prie saugumo problemos atsiradimo ar eskalacijos. Aplinkos veiksniai nėra pakankama priežastis konfliktams kilti, jie yra sudedamoji kompleksinės įvairių priežasčių ir veiksnių grandinės dalis.
2. **Atsparumo ir gebėjimo adaptuotis svarba**. Įvairių aplinkos veiksnių transformaciją į saugumo problemas daugiausia lemia valstybės ir visuomenės turimi socioekonominiai ir instituciniai pajėgumai. To charakteristikos – žemas išsilavinimo ir ekonominio išsivystymo lygis, korumpuotos valdžios institucijos, ginkluotų konfliktų istorija ir kt. – didina konflikto tikimybę ir apriboja jo prevencijos galimybes.
3. **Subvalstybinis lygmuo**. Dauguma konfliktų, kuriems didelę įtaką turi aplinkos veiksniai, yra subvalstybinio lygmens ir pasireiškia kaip pilietiniai karai, etniniai konfliktai, skurdo konfliktai ir kt.
4. **Nepasitvirtinusios apokaliptinės prognozės**. Pirmieji ekosaugumo studijoms priskirtini autoriai neretai piešė niūrią „re-

tvariai plėtrai ir politiniam stabilumui, sukeldami dar didesnį politinį chaosą, pagilindami esamas socialines problemas ir padidindami konflikto riziką. Ypač sudėtingoje situacijoje atsiduria tie regionai, kuriuose susikoncentruoja net kelios susiklojančios „konfliktų konsteliacijos“ – vandens ir maisto trūkumas, dažnos gamtinės nelaimės, spartūs demografiniai pokyčiai, didelio masto migracija ir kt.

Klimato kaitos stovykla taip pat atkreipia dėmesį į aplinkos pokyčių pasekmes tarptautiniam saugumui, t. y. galimam nestabilių valstybių skaičiaus padidėjimui, globalios ekonominės plėtros ir prekybos sutrikdymui, didėjančiai įtampai tarp besivystančių ir išsivysčiusių šalių, teritoriniams konfliktams, nesutarimams dėl apsirūpinimo energijos ištekliais. Tiesa, tokių klimato kaitos efektų analizę ir prognozes labai apsunkina patikimų metodologinių įrankių trūkumas.

Akivaizdu, kad ekosaugumo studijose yra įsitvirtinusi (išskyrus 1 ir 2 stovyklas) gana plati saugumo samprata, neapsiribojanti kariniais konfliktais ir įtraukianti įvairius tvarios plėtros ir ekonominės gerovės elementus. Viena vertus, tai logiška, nes tarpdisciplinišKumu pasižyminčiose ekosaugumo studijose būtina kompleksiškai vertinti įvairius saugumo elementus. Kita vertus, žmogiškojo saugumo koncepcija besivadovaujantys autoriai (4 stovykla) dažnai prilygina saugumą ekonominei ir socialinei gerovei, taip nutrindami bet kokias ribas tarp saugumo ir tvarios plėtros studijų. Saugumą sulyginant su visaverčiu gyvenimu, prigimtinių teisių užtikrinimu ir gerove, apsunkinama galimybė nuosekliai analizuoti ir įvertinti įvairių aplinkos veiksnių implikacijas tradicinėms saugumo problemoms (konfliktams, režimų pokyčiams, politiniam nestabilumui ir kt.). Be to, įvairių socialinių problemų (AIDS, migracijos, skurdo, lyčių nelygybės ir pan.) sugrėsminimas gali būti panaudotas politiniais tikslais, „saugumo užtikrinimo“ argumentą pasitelkiant karinių priemonių panaudojimui ar žmogaus teisių suvaržymams.

Ypač dideliu destrukciniu potencialu pasižyminčios gamtos katastrofos (5 stovykla) ne tik daro tiesioginę žalą (humanitarinės krizės,

Collier Paul, Hoeffler Anke, „On the Duration of Civil War“*, Journal of Peace Research* 41(3), 2004.

Dalby Simon, „Environmental Change and Human Security“, *Canadian Journal of Policy Research* 3 (2), 2002.

Dabelko Geoffrey, Dabelko David D., „Environmental Security: Issues of Conflict and Redefinition“, *The Wilson Quarterly* (Autumn), 1999, p. 3–13.

De Wilde Jaap, „Environmental Security Deconstructed“, Brauch Hans Günter (sud.), *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* 3, Berlin: Springer-Verlag, 2008.

Dodds Felix et al., sud., *Human and Environmental Security: An Agenda for Change*, London, 2005.

Fearon J., Laitin D., „Ethnicity, Insurgency, and Civil War“, *American Political Science Review* 97 (1), 2003.

German Advisory Council on Climate Change (WBGU), *World in Transition – Climate Change as a Security Risk,* London: Earthscan, 2008.

Gizewski Peter, „Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Pakistan“, *EPS*, April 1996.

Gleditsch Nils Petter, „Armed Conflict and The Environment: A Critique of the Literature“, *Journal of Peace Research* 35 (3), 1998.

Hagmann Tobias, „Confronting the Concept of Environmentally Induced Conflict“, *Peace, Conflict and Development*, Issue Six, 2005, p. 4.

Hauge Wenche, Ellingsen Tanja, „Beyond Environmental Scarcity: Causal Pathways to Conflict“, *Journal of Peace Research* 35 (3), 1998.

Homer-Dixon Thomas, „Environmental Scarcities and Civil Violence“, Brauch H. (sud.), *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts*. Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace 4, Berlin: Springer-Verlag, 2008.

Homer-Dixon Thomas, „Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases“, *International Security* 19 (1), 1994.

Homer-Dixon Thomas, „On the Threshold: Environmental Change as Causes of Acute Conflict“, *International Security* 16 (2), 1991.

Homer-Dixon Thomas, *Environment, Scarcity, and Violence*, Princeton: Princeton University Press, 1999.

Howard Philip, „Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Chiapas, Mexico“, *EPS*, June 1995.

Humphreys Macartan, „Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution: Uncovering the Mechanisms“, *Journal of Conflict Resolution*, 2005.

International Crisis Group, *Central Asia: Water and Conflict*, ICG Asia Report No 34, 2002.

James R. Lee, *Climate Change and Armed Conflict: Hot and Cold Wars*, Abingdon: Routledge, 2009.

Ross Michael, „What Do We Know about Natural Resources and Civil War?“, *Journal of Peace Research* 41 (3), 2004.

Rønnfeldt Carsten F., „Three Generations of Environment and Security Research“, *Journal of Peace Research* 34 (4), 1997, p. 473–482.

Sabur Abdus, „Theoretical Perspective on Human Security: A South Asian View“, Brauch H. (sud.), *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts*, Berlin: Springer-Verlag, 2008.

Scheffran Jürgen, „Climate Change and Security“, *Bulletin of the Atomic Scientists* 64 (2), 2008.

Simon Julian Lincoln, *The Ultimate Resource* 2, New Jersey: Princeton University Press, 1996.

Swedish Defence Research Agency Report, *The Geopolitics of Climate Change*, 2007, <http://www.foi.se/upload/projects/Africa/FOI-R--2377--SE.pdf>, 2011 10 14.

Theisen Ole Magnus, „Blood and Soil? Resource Scarcity and Internal Armed Conflict Revisited“, *Journal of Peace Research* 45 (6), 2008.

Ullman Richard, „Redefining Security“, *International Security* 8 (1), 1983.

United Nations Development Programme, *Reducing Disaster Risk: A Challenge for Development*, 2004, <http://www.undp.org/cpr/whats_new/rdr_english.pdf>, 2011 10 11.

Westing Arthur H., sud., *Global Resources and International Conflict: Environmental Factors in Strategic Policy and Action,* Oxford: Oxford University Press, 1986.

Wolf A., Yoffe Sh., Giordano M., „International Waters: Identifying Basins at Risk“, *Water Policy*, No. 5, 2003.

World Commission on Environment and Development, „Our Common Future“, New York: Oxford University Press, 1987.

SUMMARY

THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL SECURITY IN INTERNATIONAL RELATIONS: DEFINITION, FEATURES, IMPLICATIONS

This article examines the concept of environmental security and assesses its role in international, regional and national security studies. The study is aimed at providing conceptual „mental map“ of this field, thereby giving analytical background and guidance for comprehensive environmental security studies, which are known for the diversity of conceptual approaches, methods and levels of analysis.

The fundamental question of environmental security – how various environmental factors (climate, resources, etc.) and processes can affect the security of states and societies. It examines the relationships between different environmental issues, their

to insecurity and violence, such as political instability, weak governance structures, poor economic performance, etc. This is especially relevant for those regions where several "conflict constellations" (water and food shortage, regular natural disasters, rapid demographic change, etc.) are overlapping. Environmental change also has a certain impact to international security in terms of possible increase in the number of weak and fragile states, risks for global economic development, intensification of migration, territorial disputes, etc.

Generally, environmental security research (apart from the 1 and 2 schools) is based on a broad approach to security, which is not limited to military conflicts and include various elements of sustainable development and economic welfare. On the one hand, it is understandable, as interdisciplinary character of environmental security requires complex approach to security.

On the other hand, research based on the concept of human security (4 school) often equates security with economic and social well-being, thus blurring the line between security and development studies. It also undermines the assessment of the impact environmental issues can have to traditional security problems (conflicts, regime change, political instability, etc.). Finally, securization of various social problems (AIDS, migration, poverty, gender inequality, etc.) might be used for political purposes by legitimizing the use of military force or restricting human rights.

Various natural disasters (5 school) have a substantial destructive power, which not only causes substantial damage (humanitarian crises, destroyed infrastructure, etc.), but also has complex socioeconomic and political effects, which affect political regimes, critical economic sectors, social stability, etc. From this perspective, a key role is played by physical and socioeconomic characteristics of vulnerability and adaptive capacity, which can absorb negative effects of natural disasters and mitigate the risk.